

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

רנה דונג-פנרות

יחסי "תקן" ו"נורמה" בלשון תלמידים

בדיקת 23 צורות בלשון העברית המדוברת בפי תלמידים*

א. דברי מבוא

שאלת היחס בין תקן לנורמה בלשון, כלומר, בין הלשון
כפי שהיא נהוגה למעשה לבין הדרישות הנורמאטיביות של

* מתוך עבודה סמינריונית שהוגשה לפרופ' ח' בלנק בשנת

תשכ"ו.

המדקדקים, כרוכה בשאלה, מהי לשון "נכונה" בכתב ובדיבור, והיא מעסיקה בלשנים, מדקדקים ומורים, בעיקר מורי לשון¹.

בעוד הבלשנים עומדים על תיאורה של הלשון, כפי שהיא באה לידי ביטוי בכתב ובדיבור, מנסים המדקדקים הנורמאטיביסטים להעמיד לה כללים, ובכך לקבוע, מה "נכון". והמורים? הללו עומדים מול בעיות הלשון המשתנה, תמהים ותוהים מה לומר לתלמידיהם. מחד גיסא – מצוה עליהם להורות את הדקדוק הנורמאטיבי, המבוסס על לשון המקורות שבכתב, ומאידך גיסא – אין הם יכולים להתעלם מן הלשון העברית החיה, התוססת, המשתנה ומתפתחת מתוך צורכי היחיד והציבור, אגב שימושם בה בכתב ובדיבור.

מצות "אל-תאמר – אמור" קשה לעמוד בפניה. הלשון הנשמעת ברדיו והנכתבת בעיתונות כוחה כה רב, עד שקשה לעקור "שיבושי לשון" שהשרישו. במצב מגוחך עומד מורה, שהוא עצמו משתמש בביטויים: "בגלל ש-", "במידה ו-", "יש לי את הספר" ועוד. אך בשיעור "לשון" הוא גוזר על תלמידיו: "אל תאמר 'בגלל ש-', אמור 'מפני ש-' וכו'.

נקודה חשובה לבחינת הדברים היא: מתי הופכות "אמירות" אלה, שיסודן ב"שיבושי לשון", ללשון סטאנדארדית – תקנית – ואימתי הן יוצאות מגדר "שיבושי לשון" והופכות

1. ח' רבין, "בעיות הלשון העברית הנכונה מנקודת מבטה של הבלשנות", "לשוננו לעם", מחזור ט"ו, קונטרס ז', תשכ"ד, עמ' 161–163.

ל"לשון נכונה"². שאלה זו נשאלת מפי רבים בציבור דוברי העברית³. בן-חיים מבדיל בין "לשון-התרבות" ל"לשון הדיבור". לדעתו יש להניח ללשון הדיבור, ולא להתערב בהתפתחותה ע"י תיקונים; לעומת זאת יש, לדעתו, לרכז את המאמצים בתיקון "לשון התרבות"⁴.

והשאלה עומדת בעינה: מה יעשה המורה במסגרת בית-הספר? האם יתקן את "שיבושי הלשון" בלשונם המדוברת של התלמידים, או יצטמצם בתיקון שגיאות דקדוקיות גסות בלבד?

לגבי המורה אין השאלה תיאורטית, כמו אצל הבלשן, העומד מן הצד ומסתפק בתיאור הלשון, אלא זו שאלה אקטואלית, הדורשת תשובה ברורה, וספק אם אפשר לפתור את העניין ב"הן" או "לאו". אם לא יגיב על ה"שיבושים" בלשון המדוברת בפי תלמידיו בזמן השיעור, יראו כאן התלמידים "שתיקה כהודאה דמיא" ואישור ל"נכונותה" של שפתם. ומכאן הדרך קצרה אל העלאת אותם הדברים בכתב. אם תיקן - נמצא, שהוא מתערב בהתפתחות לשון הדיבור, והוא מטיל על עצמו אחריות כבדה, כי הוא גותן יד לקבוע, אילו "שיבושים" אינם שייכים ללשון התקנית, ולדעתו אסור שישתייכו אליה. מבלי שבדק מצבה של הלשון, הוא מתערב אפוא ב"מדיניות לשונית", בהחליטו, מה "נכון"

2. ח' רבין, שם, עמ' 169-170.

3. ז' בן-חיים, "לשון עתיקה במציאות חדשה", "לשונונו לעם",

מחזור ד', קונטרס ג-ה, תשי"ב, עמ' 47.

4. ז' בן-חיים, שם, עמ' 51, 81.

ומה אינו "נכון". ואנו אין לנו צורה המוכרת פתקנית לגבי לשון העיתונות⁵, לא כל שכן לגבי לשון הדיבור. הלשון נתונה בתהליך מתמיד של שינוי, ואיננו יכולים אלא לקבוע מהו הקיים, וזאת על יסוד מחקר תיאורי. רק לאחר שנים אפשר לראות, מהו המשקע שנשאר בלשון והפך מ"שיבוש לשוני" לחלק אינטגרלי של הלשון, ללשון התקן, ואף זכה להיכנס ללשון הפתובה ולשמש דוגמה, כלומר, זכה להיכלל בין כללי הלשון⁶.

האם אפשר לקבוע לשון תקנית לעברית המדוברת היום בישראל? ח"ב רוזן ניסה לעשות זאת במחקרו "העברית שלנו". היה עליו למצוא אותה שכבת דוברים, שבפיהם לשון "תקנית", הנבדלת מן הלשון ה"נורמאטיבית", כהגדרתו של ח"ב רוזן, "בזה שב'נורמה' מתכונים הפלשנים לדבר, שנקבע מרצון ובכונה ע"י מדקדקים (הנקראים על שום כך 'נורמאטיביים')", ואילו ה'סטאנדארד' הוא הממוצע הסטאטיסטי של שכבת לשון מסוימת⁷. את השכבה של "יודעי לשון" העשויים ליצג את לשון הסטאנדארד הוא רואה ב"גומרי בתי-ספר תיכוניים ופקידי ממשלה בתפקידם"⁸.

ח' בלנק רואה נטייה גוברת להתהוות לשון סטאנדארדית וחווה את התגבשותה אצל בני הדור הרביעי בארץ, כלומר

5. ח' רבין, שם, עמ' 172, 173.

6. ו' בן-חיים, שם, עמ' 7, 8.

7. ח"ב רוזן, "על סטאנדארד ונורמה", "לשונו לעם", מחזור

ד', קונטרס ו', תשי"ב, עמ' 4, 5.

8. ח"ב רוזן, שם, עמ' 6.

אצל אלה שיהיו בני 45 בשנת 1990, לאחר 12 שנות לימוד ושנתיים שירות בצבא⁹.

בבואנו לדון במצבה של הלשון ולנסות לקבוע, מהו התקן, עלינו להגביל את המחקר בזמן ובמקום ולהשוות בין דוברים משכבות סוציאליות שונות, וכן בין דוברים בעלי רמת אינטליגנציה שונה. בהגבלת הזמן והמקום נוכל להגיע למה שרצוי מבחינת "המחקר הטהור", עד כמה שהדבר ניתן בתחום הלשון.

שכבות סוציאליות שונות ורמת אינטליגנציה שונה הן אמות-מידה להשוואה בין מה שקרוי לשון סטאנדארד – תקנית – ותת-סטאנדארד, תת-תקנית¹⁰.

ניסיתי ללכת בדרך זו ולראות, אילו מתוך 23 הצורות שנבדקו יכולות ליחשב על לשון ה"תקן" על אף היותן "שיבושי לשון", ואילו לא. אף אעמוד על שינויים פונטיים החלים אצל דוברי הלשון בחלק מן הצורות שנבדקו.

ב. פתיחה

בעבודתי בהוראה בבית-הספר התיכון הייתי נוהגת לרשום אמירותיהם של תלמידים, שסטו מן הדקדוק הנורמא-טיבי, או מן הצורות המילוניות של המלים. מתוך רשימות

9. H. Blanc: "The Israeli Koine as an Emergent National Standard", from: J.A. Fishman, C.A. Ferguson, G. Das Gupta, eds. *Language Problems of the Developing Nations*; N.Y. 1968

10. ח' רבין, שם, עמ' 163.

אלה וכן מתוך מה שרשמתי אנב שמיעה בחדר-המורים,
באוטובוס ובבית, מפי ילדיי, בחרתי 23 מלים לשם בדיקה.
בחרתי ב-40 תלמידים מפיתות ט' שבביה"ס התיכון
שהוריתי בו. 20 תלמידים למדו בכיתות עיוניות ו-20
בפיתות המקצועיות.

תלמידי הפיתות העיוניות עברו כולם את בחינות
הסקר. הציון הממוצע של הבחינות הפסיכוטכניות שעברו
היה: בחינה עיונית: +8; בחינה מעשית: -8. כל התלמידים
ילידי הארץ. מוצא ההורים שונה: 5 ממדינת ישראל, 5
מפולין, 2 מרומניה, 2 מצ'כיה, 2 מגרמניה, 1 מעיראק,
1 מהונגריה, 1 מארגנטינה, 1 מאיטליה.

תלמידים אלה נכללו בקבוצה, שסומנה באות א.
תלמידי הפיתות המקצועיות נכשלו כולם בבחינות
הסקר. הציון הממוצע של הבחינות הפסיכוטכניות שעברו
היה: בחינה עיונית: -8; בחינה מעשית: +6. כולם ילידי
הארץ. מוצא ההורים: 2 ממדינת ישראל, 5 ממארוקו, 2
מתוניסיה, 2 מפולין, 2 מרומניה, 1 מפרס, 1 מהונגריה,
1 מפולגריה, 1 מרוסיה, 1 מגרמניה, 1 מין.
תלמידים אלה נכללו בקבוצה, שסומנה באות ב.

בעבודתי זו רציתי לברר שתי שאלות:

- א. כמה תלמידים אומרים צורות מסוימות בהתאם לדקדוק
הנורמטיבי הנלמד בבתי-ספר או על דרך כתיבתן במילון?
- ב. האם אפשר לחלק את ה"סטיות" מן הדקדוק הנור-
מאטיבי כדיבור לסטיות השייכות ללשון ה"תקנית" ולסטיות

השייכות ללשון "תת-תקנית"? הלשון ה"תקנית" היא זו, שמשתמשים בה רוב התלמידים, בין שהיא "נורמאטיבית" בין שהיא "סוטה", ומייצגיה העיקריים הם תלמידי הכיתות העיוניות, הנחשבים לשכבה ה"יודעת לשון"; הלשון ה"תת-תקנית" היא זו ה"סוטה" מן ה"נורמאטיבית", אך משתמשים בה מיעוט תלמידים בשתי הכיתות או באחת מהן, או שמייצגיה הם תלמידי הכיתות המקצועיות בלבד.

הרכב הקבוצות לפי ארצות המוצא לא אפשר לגשת להבחנה של "תקן" ו"תת-תקן" לפי עדות, אולם קצת הערות על הבחנה מעין זו מצויות בגוף העבודה.

לא הייתה הֶכְנָה בבחירת התלמידים. נבדקו אלה, שהביעו את נכונותם להשתתף במבדק. התלמידים שהתנדבו "הבטיחו" לומר דבריהם בטבעיות, ללא התחשבות בהיותי מורתם, הואיל וידעו, שהדבר חשוב לעבודתי. באיזו מידה הצליחו לדבר בחופשיות – קשה לדעת.

הרישום נעשה בעזרת התנועות המקובלות בניקוד העברי, המבטאות את הצלילים, ולא תמיד יש חפיפה בין ניקוד הצורות כאן ובין המקובל בדקדוק הנורמאטיבי.

(הסיום יבוא)